

21ste jaargang

nummer 8

augustus 1985

DAAD
EN
GEDACHTE

**orgaan gewijd aan de problemen
van de zelfstandige arbeidersstrijd**

Bij elke bijzondere handeling
gaat het denken aan het doen
vooraf. Bij het handelen van
klassen of massa's blijkt de
betekenis van het handelen
pas achteraf. Hier gaat de
daad vooraf aan het begrip.

Theo Massen

DAAD EN GEDACHTE

ORGAAN GEWIJD AAN DE PROBLEMEN
VAN DE ZELFSTANDIGE ARBEIDERSSTRIJD

GEEN VASTE ABONNEMENTSPRIJS
DE UITGAVE ZAL WORDEN BEKOSTIGD UIT
VRIJWILLIGE BIJDAGEN

Redactie en administratie:
Schouw 48-11, 8232 BD Lolysted
Postgiro 307695

D i s k u s s i e

DE DUITSE ARBEIDERS IN HET DERDE RIJK

In april en mei van dit jaar hebben de kranten en televisie ons overspoeld met beschouwingen, rijp en groen, pulp en parels, over de Tweede Wereldoorlog. In de kring van *Daad en Gedachte* heeft toen wel eens een discussie plaatsgevonden over de vraag welke criteria moesten worden aangelegd om onderscheid te maken tussen de paar artikelen die werkelijk iets te zeggen hadden en de resterende zondvloed van zwakzinnigheid. Vanuit onze bijzondere belangstelling voor de beweging van de arbeiders verschoof echter ons gesprek al snel van een beoordeling van andermans beschouwingen naar vragen over de geschiedenis zelf. Hoe het mogelijk is dat onder de nazi's alle tradities van arbeidersstrijd zo finaal zijn verdwenen? En hoe kan het dat de Duitse arbeiders, met hun toch onbetwistbaar sterke klassecultuur van solidariteit en saamhorigheid, zich hebben laten inschakelen in de terreur van het nazibewind? 't Zijn vragen die niet de meest verheffende antwoorden beloven op te leveren, maar dat is niet in het minst een reden ze niet te stellen.

Duidelijk is, dat over kwesties als deze een plank met noeken vol te schrijven valt. Hier moeten we dus in de eerste plaats zoeken naar aanduidingen van de richting, waarin het antwoord moet worden gezocht. In de tweede plaats moeten we ons afvragen, of de vragen wel goed gesteld zijn. Is het wel waar, dat van 1933 tot 1945 de Duitse arbeiders als klasse geheel van het toneel verdwenen waren? We kennen natuurlijk de geschiednissen over de ondergrondse organisaties van de KPD, die de bolsjewieken ondanks de Gestapo en ondanks de vaak hinderlijke, zo niet levensgevaarlijke instructies van Moskou in Duitsland overeind wisten te houden. We weten ook van de *Auslandsorganisation* van de SPD, die her en der in het Derde Rijk informanten en kontaktpersonen had, en van de illegale vakbondskringen, die zo goed en kwaad als mogelijk probeerden het sociaal-demokratisch ideeëngoed vast te houden en plannen maakten voor het naborlogse bestel in Duitsland 1). Daarmee weten we echter alleen maar iets van de restanten van de oude arbeidersbeweging, van de kernen van KPD, SPD en vakbonden, die in een uitermate fragiel web van kontakten alles op alles moesten zetten alleen om te kunnen voortbestaan.

Onze vraag betreft echter niet de organisaties, maar het optreden van de arbeiders zelf. Over de organisaties kan men naar verkiezing wrange verhalen schrijven over het gemak waarmee ze in 1933 door de SA uiteen werden gejaagd of boeken vol bewondering over de moed van die standvastigen, die de kern van de oude beweging als eilanden in een zee van terreur in stand hielden. Het grote gebrek van een benadering als deze is echter, dat men uitsluitend over de oude arbeidersbeweging praat en door die inperking van het thema bewust of onbewust de suggestie overneemt dat de illegale kernen inderdaad de enige resten waren van de beweging van vroeger.

Daarvan is echter geen sprake. Wat in hoofdzaak had opgehouden te bestaan was de arbeidersbeweging, maar niet de klassenstrijd. Net zo min als vóór 1933 de klassenstrijd het gevolg was van het bestaan van een zo sterke arbeidersbeweging, zo weinig konden onder de nazi-terreur, zonder de oude organisaties, de arbeiders zich met hun bestaan verzoenen. De voorwaarden van hun strijd waren immers dezelfde gebleven, deels zelfs verslechterd omdat iedere poging tot zelfstandige actie met *Schutzhaft* door de Gestapo beantwoord kon worden. Hoogstens zorgde de terreur tegen de arbeiders dat hun optreden een andere vorm kreeg, maar daarbij moet niet worden vergeten dat al vóór 1933 groepen arbeiders regelmatig de bedding van de georganiseerde actie overschreden, zelfstandig optraden of ook niet zelden de steun zochten van die politieke organisatie waarvan zij het meeste nut verwachtten. Er bestond in Duitsland vóór 1933 een niet onaanzienlijke groep arbeiders die nu eens bij de KPD en dan weer bij de nazi's een politiek onderkomen zocht. Hier bevond zich de aanhang van de gebroeders Strasser, de 'populairste richting' in 't nationaal-socialisme, en hieruit rekruteerden de nazi's de leden van hun 'arbeidersvleugel', de NSBO en delen van de SA. Het is daarom niet vreemd dat, toen er na de machtsovername alleen nog maar nazi-organisaties waren, de massa-organisaties van het nazisme het vanzelfsprekende onderdak werden van de klassenstrijd in de meest zonderlinge gedaanten.

De Britse geschiedschrijver Tim Mason weet op overtuigende wijze duidelijk te maken, dat de massale werkloosheid in Duitsland in het begin van de jaren '30 de positie van de arbeiders dermate had verzwakt, dat zij niet meer in staat waren voor hun gezamenlijke belangen op te komen. Alle zeggenschap over werk of geen werk, inkomen of geen inkomen, lag weer in handen van de individuele ondernemer, of vaak ook in handen van de staat, die met omvangrijke steunoperaties ondernemingen overeind moest houden. Met dit laatste feit ging het dagelijks bestaan van de arbeiders afhangen van de partij die aan de macht was of die de meeste kans had die te krijgen. De arbeiders verdedigden niet langer de vakbonden, die hun macht over werk en lonen verloren hadden, tegen de nazi's, maar hoopten door lid te worden van de Nationaal Socialistische Bedrijfs Organisatie - het latere Arbeidsfront - een eind te maken aan hun persoonlijke ellende. Tim Mason schrijft:

"De uit bittere nood en onzekerheid geboren privatisering holde de solidariteit sterk uit. Deze indruk (...) werd bevestigd door de massale toeloop naar de NSBO, wier ledental tot augustus 1933 bijna verdrievoudigde, als ook door de talrijke opzeggingen voor de SPD na de verkiezingen van maart 1933. De kommunistische gezinde schoonmaakster, die in 1932 haar stem aan de NSDAP gaf opdat haar werkloze man bij de verdeling van werk aan de bak zou

komen, toont 't dilemma van de politiek bewuste arbeidersklasse. In de kapitalistische economie hangt de maatschappelijke en economische macht van de arbeidersbeweging direkt en haar politieke macht indirekt af van de wet van vraag en aanbod, van de verhoudingen op de arbeidsmarkt. De Duitse arbeidersbeweging ging te gronde aan de gevolgen van de economische wereldkrisis" 2).

Als men zegt, dat de massale werkloosheid de saamhorigheid van de Duitse arbeiders kapot had gemaakt, moet men ook oog hebben voor het feit, dat de klasse-aktie weer de kop opstak toen de economie van het Derde Rijk weer aantrok. En nu was het ironisch genoeg het Duitse Arbeidsfront, waarvan alle arbeiders verplicht lid waren en dat de klassenvrede bovenaan zijn program had staan, dat de Duitse industriëlen en regeringsfunktionarissen zorgen ging baren. Al in juni 1934 klaagde de minister van oorlog bij Hitler over de hoop die de DAF-propaganda bij de arbeiders had gewekt op verbetering van hun levensstandaard. Zulke beloften konden volgens hem alleen maar het bewapeningsprogramma afbreuk doen en moesten de kop worden ingedrukt. Het DAF echter moest wel zulke beloften doen en proberen zoveel mogelijk invloed te verwerven op de sociale politiek, omdat het de massieve druk van de arbeiders niet kon weerstaan. Het DAF stond voor de noodzaak, aldus Mason,

"om de materiële belangen van de arbeidersklasse op de een of andere wijze tegemoet te komen en ze daadwerkelijk te vertegenwoordigen. En wat haar materiële belangen betrof, had de zelfopvatting van de arbeidersklasse uitermate weinig te lijden gehad van de terreur en van de vloed van nationaal-socialistische gemeenschapsrethoriek: hogere lonen en kortere werktijd; algemene verbetering van de levensstandaard. Al in 1936 was de mogelijkheid van een dergelijke belangenbehartiging aanwezig op die plaatsen, waar zich een gebrek aan arbeidskrachten deed voelen." 3).

Naarmate het tempo van de Duitse bewapening werd opgeschroefd en meer arbeiders het leger in moesten, nam het tekort aan arbeidskrachten toe. Dit tekort bedreigde op essentiële punten de oorlogsvoorbereiding van 't naziregiem. Tegelijk echter had de bewapening gezorgd voor een stijging van de levensstandaard, meer werk in de konsumptiegoederenindustrie en gebruik van kostbare deviezen voor de consumptie in plaats van voor de verdere bewapening die de nazi's nodig hadden. Een crisis kondigde zich aan, want het leger en de bewapeningsindustrie konden niet verder uitbreiden zonder straffe maatregelen ten koste van de arbeiders: verplichte tewerkstelling en verscherpte terreur, verlaging van de levensstandaard enz. Maar als het DAF deze verscherpte politiek zou hebben ondersteund, dan zou het, in de woorden van Mason, 'als massa-organisatie voor de heerschappij van de nazi's binnen de kortste tijd onbruikbaar zijn geworden. Omdat de machthebbers voortdurend bang waren hun legitimatie te verliezen, bleek de negatieve macht van de arbeiders sterk genoeg om bij voorbaat te verhinderen dat deze weg zou worden opgegaan' 4). Een impasse was ontstaan die slechts met oorlog op te lossen was: hetzij oorlog tegen de eigen arbeidersklasse hetzij oorlog tegen andere volken. Een van beiden zou moeten betalen voor de uitbreiding van de militaire macht van de nazi's, en alleen in het tweede geval zou - voorlopig, zolang de oorlog goed ging - de levensstandaard van

de Duitse arbeiders gegarandeerd kunnen blijven.

Zo gesteld, lijkt het alsof de Duitse arbeidersklasse de nazi's hun gang heeft laten gaan, zolang zij maar zelf werk en inkomen had. En inderdaad kan de volledige werkgelegenheid als faktor in de zadelvastheid van het nazi-regiem moeilijk worden overschat. Maar ook dan blijft er nog verschil tussen aktieve steun aan het regiem en passiviteit. Vast stond, dat de nazi's niet durfden over te gaan tot die dwangmaatregelen die nodig waren voor een planmatige oorlogsvoorbereiding. Eerder was het andersom en probeerden de nazi's van oorlogsdreiging en oorlog gebruik te maken om deze dwangmaatregelen te kunnen invoeren. Deze pogingen mislukten; pas met de 'totale oorlog' na de nederlaag bij Stalingrad konden zulke harde maatregelen over het hele rijk worden doorgezet. Intussen was tot die tijd de onpolitieke, maar effectieve weerstand van de arbeiders het spookbeeld van de nazi's geworden, want november 1918 waren zij niet vergeten. Het 'passieve verzet' van de arbeidersklasse belemmerde hen in de oorlogvoering, want met een 'gedemoraliseerd' thuisfront was op lange termijn de overwinning uitgesloten. Andermaal Tim Mason:

"De demoralisering was weliswaar een op lange termijn onvermijdelijk proces, d.w.z. de enig mogelijke reactie van onderdrukte en uitgebuite mensen, maar ze was niet alleen dat. Elke staatsbemoeienis met de rechten en 't levenspeil van de arbeidersklasse deed een golf van inbreuken op de discipline ontstaan, die eigenlijk een soort passieve, voorpolitieke oppositie waren. De aanleidingen en oorzaken van de onvrede waren duidelijk en concreet, of het nu ging om de loonstop in de jaren 1938/39 of om de dienstplicht of om de grootscheepse aanval van de regering bij het begin van de oorlog op alle sociale rechten tegelijk. Absenteïsme, leegloperij, ziekmelden, slordig werken en oproerigheid kregen in dit verband het duidelijke karakter van een kollektief protest. (...) Het uitgebreide bronnenmateriaal vestigt de indruk van een wijdverbreide en hardnekkige, zij het ook onberedeneerde weigering tot meewerken over de hele linie. (...) Op zijn laatst toen deze vormen van stille opstand in de eerste maanden van de oorlog het karakter van 'sabotage' kregen, kon men niet meer onder 't feit uit, dat het desintegratieproces een primitieve vorm van klassenstrijd was. Dit proces ging steeds verder, ging ook duidelijk van de arbeiders uit en werd door hen ook steeds bewuster bevorderd. Autoriteiten en ondernemers lieten niet na de arbeiders te wijzen op de gevolgen van hun hardnekkige oppositie voor bewapening en oorlogsvoering; zij schrokken er ook niet voor terug te dreigen met zware straffen. Maar dit alles had geen effect. Het ressentiment was inderdaad 'diep geworteld'. Het was de laatste mogelijkheid om iets te doen van de uitgebuiten en ontrechten, die - zonder direkt hun leven te willen riskeren - zich niet wilden laten maken tot het werktuig van botte kapitalistische belangen en nationaal-socialistische politiek" 5).

Naar ons dunkt heeft Tim Mason afdoende antwoord gegeven op de vraag of in het Derde Rijk de arbeidersstrijd heeft opgehouden te bestaan. Dat is al-lerminst het geval. Maar dan komen wij bij de tweede vraag die we ons ge-

steld hebben. Dat is de vraag naar de vorm waarin die strijd is gevoerd, naar het politieke besef - in wat voor vorm dan ook - van de arbeiders die zich dan wel in groten getale keerden tegen de last die de oorlogsvoorbereiding op hun schouders legde, maar die zich aan de andere kant eveneens in groten getale hebben geleend voor instandhouding van het terreurapparaat van de nazi's. Die vraag moet gesteld worden, juist door mensen die vinden dat het kollektieve optreden van arbeiders maatschappelijk gezien belangrijker is dan het bewustzijn dat die arbeiders van hun optreden hebben.

We zijn het met Tim Mason eens, dat de desinteresse in het werk en de afkeer van de oorlogsvoorbereiding bij de arbeiders een vorm van klassenstrijd was, primitief of niet, dat laten we in het midden. We kunnen Mason ook nog volgen als hij de individuele werkontduiking of het (verboden) wisselen van arbeidsplaats rekent tot het 'stille verzet'. Daarmee zijn we echter beland in het schemerige grensgebied, waar één aspect van 't arbeidersoptreden onder het etiket 'klassenstrijd' kan worden opgeborgen en een ander aspect van *hetzelfde* optreden kan worden gezien als.... ja, als wát? Handelen onder dwang? Misleid zijn, slachtoffer van jarenlange indoktrinatie? Of het leven naar wat de bolsjewieken noemen 'het welbegrepen eigenbelang', d.w.z. 't streven naar eigen voordeel, desnoods ten koste van andere, buitenlandse arbeiders? Laten we niet benauwd doen en zeggen dat het klassenstrijd was, wanneer Duitse vrouwen weigerden te gaan werken in de munitiefabrieken omdat de dames uit de betere kringen van dat werk werden vrijgesteld 6). Maar is het dan ook klassenstrijd wanneer Duitse arbeiders - individueel, maar wel allemaal tegelijk - hun positie in de fabriek verbeteren ten koste van de dwangarbeiders uit Polen, Rusland, Frankrijk, Nederland, enz.?

Het is erg gemakkelijk om op dit punt te komen met generalisaties en extreme voorbeelden, bijvoorbeeld van die arbeidsters die hun werk in de wapenindustrie wilden ontvluchten door zich te laten rekruteren als SS-be waakster in Majdanek of Ravensbrück 7). Maar vast staat wel, dat schofterig optreden van Duitse arbeiders jegens de steeds grotere aantallen dwangarbeiders niet bepaald uitzonderlijk was. Statistieken op dit punt ontbreken uiteraard, maar reeds de wijze waarop de nazi's het werk in de fabrieken organiseerden, waarbij dwangarbeiders het *principieel* nooit beter konden hebben dan een Duitse arbeider, moet zulke praktijken tot een verschijnsel van alledag hebben gemaakt. Systematisch werd de dwangarbeiders het slechtste werk toebedeeld, terwijl de Duitse werden omgeschoold voor beter werk of opzichter werden. Bij grote concentraties dwangarbeiders kregen zij zelfs wapens en politietraining 8).

Het is zinloos om wat betreft het gedrag van een hele klasse zich af te vragen of er sprake is van schuld. Wij zijn geen stalinisten en heten geen Ilja Ehrenburg. Ook al gaat de daad aan de gedachte vooraf, wij vinden dat een arbeider als mens niet beter of slechter is dan iemand anders en dus evengoed aansprakelijk blijft voor wat hij of zij met iemand doet. Een andere zaak is echter de *analyse* van hetgeen is voorgevallen. Als we een hele golf van individueel wegblijven uit de fabriek of slordig werken, vanuit welk bewustzijn dan ook gebeurt, kunnen beschouwen als iets dat wel degelijk klassenstrijd is, iets dat wel degelijk te maken heeft met de reaktie van arbeiders op de produktieverhoudingen in de burgerlijke maatschappij, dan zullen we ook moeten zoeken naar de maatschappelijke oorzaken van de aanpassing van grote aantallen Duitse arbeiders aan 't Hitler-

bewind. In het afsluitende deel van deze beschouwing zullen we dus op zoek gaan niet alleen naar de uiterlijke dwang - de terreur - die de Duitse arbeiders heeft gedwongen tot passiviteit, maar ook naar die tradities in de Duitse arbeidersbeweging en die gebeurtenissen uit haar geschiedenis die ook innerlijk tot haar schipbreuk hebben bijgedragen.

(Wordt vervolgd)

-
- 1) Zie bijvoorbeeld: Horst Duhnke, *Die KPD von 1933 bis 1945*, Wiener Neustadt 1974, en Jürgen Klein, *Hand in Hand gegen die Arbeiter*, Hamburg 1974.
 - 2) Timothy W. Mason, *Sozialpolitik im Dritten Reich*, Opladen 1977, blz. 97-98.
 - 3) Mason, a.w., blz. 192, 199.
 - 4) Mason, a.w., blz. 246-247.
 - 5) Mason, a.w., blz. 314-316.
 - 6) Ludwig Eiber, *Frauen in der Kriegsindustrie*, in: Martin Broszat e.a. (red.), *Bayern in der NS-Zeit. Herrschaft und Gesellschaft im Konflikt*, München 1981, blz. 579, 586-587.
 - 7) Dergelijke voorbeelden in de onlangs uitgezonden VPRO-dokumentaire over het Majdanek-proces en in: Margarete Buber-Neumann, *Gevangene van Stalin en Hitler*, Haarlem 1979, blz. 255-256. Buber-Neumann vermeldt, dat slechts een 'enkeling' van de gerekruteerde arbeidsters na de proeftijd om ontslag verzocht.
 - 8) Elisabeth Behrens, *Arbeiterkampf und kapitalistischer Gegenangriff unter dem Nationalsozialismus*, in: Karl Heinz Roth, *Die 'andere' Arbeiterbewegung*, München 1974, blz. 184-185.

=====

ANDERMAAL DE BRITSE MIJNWERKERSSTAKING

Zoals te verwachten was, heeft de Britse mijnwerkersstaking de stoot gegeven tot heel wat publikaties. En gelijk ook te verwachten viel zijn deze van zeer uiteenlopend karakter en van zeer uiteenlopende kwaliteit. Nog voordat in maart j.l. de kompels weer naar de schachten trokken lagen de eerste wat uitvoeriger studies over het onderwerp al in de Britse boekwinkels. Sindsdien is er sprake van een 'rijzende stroom' om maar te zwijgen van de talloze artikelen en beschouwingen, verschenen in de tijdschriften of de weekbladen, in het bijzonder natuurlijk die van de zogenaamde 'linkerzijde', die welke worden uitgegeven door 'voorhoede'-groepen van de uiteenlopendste richting en kleur.

Al deze publikaties kritisch te bespreken is - gezien hun nog aldoor stijgend aantal - al even ondoenlijk als om ze allemaal te lezen. Maar er zijn er, die - nadat eenmaal het traditionele en voorspelbare kaf van het interessantere koren is gescheiden - alleszins de moeite lonen om er kennis van te nemen. Eén van die wat belangwekkender artikelen troffen we aan in het jongste nummer van het viermaal per jaar verschijnende blad *Solida-*

riety. Het betreft hier niet het orgaan van een 'voorhoede'-groep. Het blad wordt uitgegeven door een kleine groep van in Londen wonende en in Londen-
se bedrijven of instellingen werkende personen, die bepaald niet allemaal
dezelfde zienswijze huldigen en die hun opvattingen baseren op persoonlij-
ke ervaringen. Anders dan gebruikelijk is bij politieke groepen of partij-
en, schrikken ze er niet voor terug om in hun opstellen publiekelijk van
onderlinge meningsverschillen te getuigen of ruiterlijk voor eigen fouten
of vergissingen uit te komen. "Wij zijn", zo verklaren ze omtrent zichzelf,
"niet volmaakter dan de doorsnee-lezer en we hebben zeker niet de waarheid
in pacht." Wat dat betreft staat deze groep, gelijk men ziet, dicht bij de
groep die *Daad en Gedachte* uitgeeft, hoewel er tussen de opvattingen die
deze Engelsen verkondigen en die van ons soms grote verschillen bestaan.

Hieronder laten wij eerst een samenvatting volgen van het bewuste op-
stel, dat tot titel heeft *De mythen en de mijnwerkers* en waarin argumenten
worden aangevoerd voor de stelling, dat de zogenaamde 'linkerzijde', d.w.z.
de officiële arbeidersbeweging, de 'radikale voorhoedegroepen', de vakbewe-
ging en al degenen die geloof hechten aan de mythen die omtrent deze 'lin-
kerzijde' sinds jaar en dag worden verbreid, de verantwoordelijkheid dra-
gen voor 'de nederlaag die er geleden is'. Daarna volgt ons commentaar.

De schrijver van het artikel stelt allereerst vast, dat er al heel
wat is geschreven over 'de lessen van de mijnwerkersstaking' en dat men in
al die stukken min of meer tot de konklusie komt, dat de mislukking van de
aktie te wijten is aan het ontbreken van de juiste leiding. Het wordt hoog
tijd, zo laat hij daarop volgen, dat 'links' eens de hand in eigen boezem
steekt en zich afvraagt of eigen wantrouwen in gewone arbeiders en de zelf
aanvaarde mythen omtrent de kracht van vakbonden niet in belangrijke mate
heeft bijgedragen tot de nederlaag. Waarbij 'links' zich bovendien nog zou
moeten afvragen of men sinds het einde van de staking niet aan een stuk
door vermeden heeft om de werkelijkheid onder ogen te zien.

Een belangrijk deel van 'links', zo vervolgt het stuk, heeft zich in
de allereerste plaats bezig gehouden met afsteken van tirades tegen Marga-
ret Thatcher, tegen de politie, tegen de pers en tegen de TUC, waardoor de
indruk werd gewekt, dat de aldus aangevallenen plotseling bijzonder slecht
waren geworden. Maar je kunt Thatcher niet kwalijk nemen dat zij een Tory
is, de politie niet verrijten dat ze gewelddadig optreedt, de pers niet be-
kritiseren omdat ze propaganda tegen de arbeiders voert en de TUC niet op
de korrel nemen omdat ze probeert de steun van de werkers te verkrijgen
voor dingen die deze in feite helemaal niet willen. Nog minder kan men de
Labourpartij kwalijk nemen, dat ze meer geïnteresseerd is in opiniepeilin-
gen voor wat betreft de komende verkiezingen dan in een overwinning van de
stakers. Al deze personen en instituten zijn altijd al op deze manier opge-
treden en in het bijzonder de Labourpartij had veel te winnen bij het mis-
lukken van de staking, want in dat geval zou zij, wederom aan de regering
gekomen, wel niet worden gekonfronteerd met vakbonden die wederom 'winters
van ontevredenheid' ten tonele zouden voeren 1).

Volgens de schrijver van het bewuste stuk is de staking mislukt, niet
doordat de autoriteiten zo bijzonder effectief zijn opgetreden, maar veel-
eer doordat 'links' door heel de manier van optreden en door de houding
die tegenover de staking werd aangenomen, de autoriteiten in de kaart
speelde.

Er werd, zo betoogt hij, al direkt een grote taktische fout gemaakt.
De regering wenste de staking, bereidde zich erop voor en lokte haar uit.

Was het een goed idee om haar haar zin te geven? De sluiting van bepaalde bedrijven of een bepaalde bedrijfstak kan bijna nooit door middel van een staking worden voorkomen. Als er gestaakt wordt, ligt het werk stil en dat is net precies hetzelfde als wat er met sluiting wordt bereikt. Het is, zo vervolgt bedoeld artikel, niet gemakkelijk om aan te geven wat men tegen een voorgenomen sluiting zou kunnen ondernemen. In ieder geval moet een bezetting daartoe worden gerekend, voorts: het stil leggen van andere industrieën en akties in de geest van het blokkeren van wegen en de aanwending van geweld in zulk een mate, dat de regering de voorkeur geeft aan een compromis. Verder: 't posten op grote schaal en het belemmeren van het goederenverkeer.

De schrijver van het opstel in *Solidarity* konstateert, dat de stakende mijnwerkers stappen in al deze richtingen ondernamen, maar dat ze daarbij bepaald niet werden aangemoedigd en inplaats daarvan gemobiliseerd werden om slag te leveren met de politie, gevechten waarvan de uitkomst bij voorbaat vast stond. De politie, zegt hij, moet je bij verrassing aanvallen en het organiseren van dergelijke aanvallen kan men het beste overlaten aan de mensen ter plaatse.

De traditionele 'linkerzijde', zo gaat het opstel verder, gelooft nog altijd in de noodzaak van een krachtige centrale leiding en in discipline. De mijnwerkersstaking zou hun hebben moeten leren, dat een dergelijke leiding weinig kan uitrichten en dat de door haar verlangde discipline niet erg praktisch is. De 'slimme' financiële manoeuvres van de vakbondsleiding droegen er bijvoorbeeld niets toe bij, waardoor de fondsen van de bond ten behoeve van de stakers konden worden aangewend. De mijnwerkers moesten de financiering van hun strijd z e l f organiseren en dat leverde hun meer geld op en bovendien een groeiende sympathie van het gewone publiek, die de bond niet in staat was te verwerven.

De tweede grote fout ziet *Solidarity* hierin dat de vakbondsleiding te weinig vertrouwen had in de gewone leden. Scargill durfde het niet op een landelijke stemming over de staking laten aankomen, uit vrees dat hij een nederlaag zou leiden. Voor *Solidarity* staat het vrijwel vast dat hij zich vergiste. Er zou, zo lezen we in het opstel waarmee we ons bezig houden, zeker een landelijke meerderheid vóór een staking zijn geweest. Dan zouden ook de mijnwerkers uit Nottinghamshire de arbeid hebben neergelegd en dat zou de gang van zaken op beslissende wijze hebben beïnvloed. Het zou ook de solidariteit van andere groepen arbeiders hebben gestimuleerd.

Solidarity stelt vast, dat solidariteitsakties niet of nauwelijks van de grond kwamen, doordat de leiders er veeleer op uit waren arbeiders tot aktie te manipuleren, dan ze van de noodzaak ervan te overtuigen door eerlijke voorlichting en overreding.

Maar gesteld, zo schrijft 't blad, dat er voor een landelijke staking géén meerderheid was geweest. Dan zou het van het begin af duidelijk zijn geweest, dat aktie geen enkele kans van slagen had en dan zouden heel wat mijnwerkers zich niet zulke grote offers hebben moeten getroosten als nu het geval is geweest.

Ter 'linkerzijde' schijnt men bang te zijn voor en achterdocht te hebben tegen democratische beslissingen. Maar de juiste manier om te reageren op de zogenaamde kampagnes voor 'vakbondsdemokratie' is niet er zich tegen keren, doch integendeel er achter te gaan staan en ze verder door te voeren dan de initiatiefnemers hebben bedoeld. Echte democratie is altijd eem bedreiging voor regeringen.

'Linkse' karrièrè-makers zijn erop uit een machtspositie in de vakbeweging te verwerven door middel van manipulatie, maar dergelijke machtsposities zijn geen werkelijke machtsposities als de achterban niet achter de leiders staat. Het heeft geen enkele zin succes na te streven met oneerlijke middelen. Dat stelt alleen maar de regering in de gelegenheid om als 'de kampioen van de democratie' op te treden. De 'linkerzijde' heeft zichzelf zozeer wijsgemaakt dat het een 'beter bewustzijn' heeft dan de massa, dat zij meent daaraan het recht te ontnemen haar te manipuleren, hetgeen katastrofaal is zodra er sprake is van werkelijke strijd.

Een andere 'gevaarlijke illusie' noemt *Solidarity* de opvatting, dat arbeiders zoals de mijnwerkers bijzonder veel macht kunnen ontwikkelen en daarom een soort van stoottroep vormen voor onze strijd. Een dergelijke opvatting maakt, dat men zich wel bijzonder verslagen moet voelen nu de staking achter de rug is. Als onze beste troepen zijn verslagen, wat kunnen we dan verder nog verwachten? In werkelijkheid is de nederlaag van de mijnwerkersbond een zware slag, maar volstrekt geen definitieve nederlaag. Er zijn andere delen van de werkende klasse, waarvan de positie geenszins is verzwakt.

Het artikel besluit met de opmerking, dat de gewone mijnwerker tijdens deze staking op bewonderenswaardige wijze heeft volgehouden en dat de mijnwerkersvrouwen zich al even bewonderenswaardig hebben gedragen. Niettemin beschouwt de schrijver van het onderhavige stuk de afloop als een grote overwinning van de regering. Wat de mijnwerkers en andere groepen gewone arbeiders deden leverde resultaat op, de 'slimme' manipulaties van de leiders waren weinig zinvol. Daaruit kan iedereen zijn eigen konklusies trekken.

Tot zover het artikel in *Solidarity*, waarop wij heel wat hebben aan te merken. Natuurlijk zijn wij het in grote lijnen eens met de kritiek die de schrijver ervan op de zogenaamde 'linkerzijde' heeft. Inderdaad, 't getuigt van weinig inzicht in het karakter van de overkoepelende vakcentrale TUC, indien men haar die dingen kwalijk neemt, die haar door de meeste zogenaamde 'linksen' kwalijk worden genomen. Maar onderscheidt degene die deze opmerking maakt zich wezenlijk van hen? Nee, zeggen wij en men behoeft om dat in te zien, maar te letten op al datgene, wat hij weliswaar niet aan de TUC, maar wél aan de National Union of Mineworkers verwijt, alsof er een principieel verschil zou bestaan tussen een vakcentrale en een vakbond.

Hij drukt zich af en toe niet al te duidelijk uit. Niettemin menen we toch wel te mogen konkluderen, dat hij het bijvoorbeeld als een 'fout' van Scargill en zijn medebestuurders beschouwt, dat zij bepaalde initiatieven van onderop niet, of niet krachtiger hebben gestimuleerd. Wij zien het volstrekt anders. Het niet-stimuleren van dat soort activiteiten is allesbehalve een 'fout', doch spruit onvermijdelijk voort uit het wezen van de (deel van de burgerlijke samenleving vormende) vakorganisatie, waarmee dat soort activiteiten volstrekt in strijd is.

De schrijver van het stuk in *Solidarity* beschouwt het als 'een grote fout' dat de vakbondsleiding weinig vertrouwen had in de gewone leden. Ook hier hebben we geenszins met een fout te maken, doch met iets dat 't logische en onvermijdelijke gevolg is van de tegenstelling tussen vakbondsleiding en vakbondsleden, tegenstelling die met karakter en functie van de vakbeweging in de kapitalistische maatschappij onverbrekkelijk is verbonden.

Ons standpunt is het steeds geweest dat Scargill en zijn medebestuur-

ders de strijd niet zouden kunnen winnen, maar dat de mijnwerkers zouden (hebben) kunnen zegevieren indien zij er in zouden slagen op te treden op een wijze, die vër boven de mogelijkheden van een vakbond uitging. Dat mag (zeer oppervlakkig beschouwd) iets dergelijks lijken als wat in *Solidarity* wordt betoogd, maar dat is het niet. Daar immers verklaart men, dat een overwinning tot de kansen zou hebben behoord, indien Scargill c.s. maar zus of zo zouden hebben gehandeld en niet dit of dat zouden hebben gedaan. En daarbij wordt de vraag *w a a r o m* Scargill zus en niet zo gehandeld heeft, in het geheel niet behandeld.

Met het bovenstaande zijn onze bezwaren nog niet uitgeput. Waar het hier behandelde opstel bovenal mank aan gaat is een véél en véél te strenge scheiding tussen wat als een fout vakbondsoptreden en een goed optreden van de arbeiders zelf wordt beschouwd. Daarbij gedraagt de auteur zich dan bovendien nog als een soort van 'betweter', die wel eventjes de zwakheden van de gevoerde aktie zal blootleggen en - net als de 'linkerzijde' waartegen hij zich keert - zal vertellen hoe 't wel had gemoeten. Kennelijk ontbreekt hem ieder inzicht, dat de zogenaamde 'wetenschap hoe het moet' een 'wetenschap' van buitenaf is en dat voor de arbeiders die in een strijd als de mijnwerkersstaking zijn gewikkeld de dingen allemaal anders liggen.

Om te beginnen: natuurlijk wenste de regering de staking, waarop zij zich had voorbereid en die ze provoceerde. Maar de vraag of men er derhalve wel goed aan deed om te gaan staken is een puur 'akademische' en wie ze stelt geeft daarmee blijk van weinig begrip hoe of de dingen voor de arbeiders, in dit geval voor de mijnwerkers nu eenmaal liggen.

Daarenboven: een strenge scheiding tussen vakbondsstrijd en arbeidersstrijd is in de praktijk - en zeker in de Engelse praktijk - onmogelijk. Waarmee men te maken heeft is een groep strijdende arbeiders die in belangrijke mate aan het vakbondssprookje nog geloof hechten, die pas in en door hun strijd zich van de tegenstelling tussen eigen handelingen en handelingen van de leiders bewust worden, een groep arbeiders, die niet anders optreedt dan de leiding wil omdat ze die tegenstelling scherp en helder ziet, maar die optreedt zoals ze optreedt, omdat ze (ten onrechte) denkt in de geest van de leiding te handelen. Van dat alles, en van de komplikaties die daaruit voortspruiten ontbreekt in het opstel in *Solidarity* werkelijk ieder spoor. Zoals er ook ieder spoor ontbreekt van het feit, dat de grote mijnwerkersstaking *n i e t* de staking van de (falende) Scargill is geweest, maar van de achterban, die spontaan de mijn Cortonwood in Yorkshire verliet en de mijnwerkersbond eenvoudig noopte om zich achter hen te scharen.

-
- 1) Winter van ontevredenheid (Winter of Discontent) is de naam die men in Engeland - naar analogie van een tekst van William Shakespeare - heeft gegeven aan de winter van 1977/78 toen de Labourregering onder premier Callaghan te maken kreeg met een omvangrijke staking van vrachtautochauffeurs en andere groepen arbeiders en het z.g. 'secondaire posten' op zo'n grote schaal werd toegepast dat het bedrijfsleven er ernstige hinder van ondervond. Diepgaande ontevredenheid over het achterblijven van de lonen had de werkende klasse uitermate strijdbaar gemaakt.

=====

S O M S L E E S J E I N D E B U R G E R L I J K E P E R S

O P M E R K E L I J K E U I T S P R A K E N

Over het algemeen bevatten burgerlijke kranten en tijdschriften maatschappelijke analyses, die - voor zover ze althans die naam verdienen - ver van de onze afwijken. Een heel enkele keer echter tref je daar meningen, die inplaats van lijnrecht tegenover onze opvattingen te staan, die juist lijken te bevestigen.

Op 11 juni j.l. bijvoorbeeld, konstateerde *Het Parool*, dat één van de hardnekkigste misverstanden die er zijn hierin bestaat, dat een volk rijp voor revolutie zou worden als de armoede groot, de onderdrukking zwaar en de toestand uitzichtloos is. Het tegendeel, zo betoogde genoemde krant, is waar. Pas als het iets beter gaat, als er licht gloort in de tunnel, komen mensen in beweging.

Het spraakgebruik dat in deze zinnen - en vooral in de tweede zin - gehanteerd wordt is niet het onze. Niettemin komt datgene wat er gezegd wordt vrijwel op datgene neer wat wij altijd naar voren hebben gebracht: niet de proletarische misère als zodanig is de motor van de klassenstrijd, maar de positie die de arbeiders innemen in het produktieproces en het hangt van de gang van zaken bij de produktie af hoe strijdbaar de arbeiders zich opstellen. In het algemeen heeft de geschiedenis van de kapitalistische samenleving laten zien, dat de felste arbeidskonflikten uitbreken in tijden van hoogconjunktuur, waarbij dan de op dat moment gegeven stand van de techniek de mogelijkheden en de vorm van de strijd bepaalt.

Een andere uitspraak die onze aandacht trok was afkomstig van de bekende Russische schrijver Aleksandr Solsjenitsin. We troffen haar aan in een interview dat hem werd afgenomen door professor Nikita Struve, die aan de universiteit van Nanterre bij Parijs les geeft in Russische literatuur. Het (vertaalde) interview verscheen in *De Volkskrant* van 14 juni.

Solsjenitsin verkondigt in dat interview terecht dat de ware geschiedenis (van de Russische revolutie - red. 'D&G') in de 'Sovjet-Unie' nagenoeg vernietigd is. 't Zijn echter niet die woorden die ons het meest hebben getroffen, doch z'n uitspraak, dat de vechtlust van de arbeiders (tijdens de laatste jaren van het tsarisme) werd verziekt door de bolsjewieken. Dit is een mening, die overeenstemt met een zienswijze van bijvoorbeeld iemand als de Russische anarchist Gregory Petrovitsch Maximoff, die in z'n boek *De guillotine aan het werk* 1) van 'de leninistische kontra-revolutie' spreekt.

Het spreekt welhaast vanzelf, dat wij volstrekt niet alle opvattingen van Maximoff delen. Maar er kan volgens ons geen enkele twijfel over bestaan, dat de maatschappelijke denkbeelden van de bolsjewieken een kolossale rem vormden op de dadendrang van de arbeiders. Het is evenmin aan twijfel onderhevig, dat radikale maatregelen en praktijken van de Russische arbeiders door de bolsjewieken ongedaan zijn gemaakt. En tenslotte kan men het neerslaan van de opstand in Kroonstad in maart 1921 niet anders bezien

1) Wij bezitten de Engelse uitgave van Maximoffs werk en wel een editie die in 1979 is verschenen bij Cienfuegos Press.

dan als een 'kontra-revolutionaire' daad, die beoogde te verhinderen dat de omwenteling van 1917 andere, d.w.z. typisch proletarische, vormen aan zou nemen en derhalve veel verder zou gaan dan Lenin en de zijnen beoogden. De vraag of die opstand van Kroonstad kans van slagen had kan men mogelijk op verschillende manieren beantwoorden. Maar welk antwoord men ook geeft, het verandert niets aan het kontra-revolutionaire optreden van de nieuwe, als heersende klasse fungerende, bolsjewistische partij.

Nauw bij deze uitspraak van Solsjenitsin sluit een andere uitspraak aan. Zij werd gedaan door de Franse filosoof Louis Dumont in het Franse tijdschrift *Critique* en geciteerd in *NRC/Handelsblad* van 11 juni, of liever: door die krant samengevat en weergegeven.

'Dumont laat zien', zo heet het daar, 'dat Lenin minder het produkt van het marxisme was dan van een Russische reactie op de Westeuropese ideeën, die Rusland net zozeer bedreigden als zij het al eerder Duitsland hadden gedaan.' Wij kennen het Franse origineel van Dumont's opstel niet. Het is ons onduidelijk wat hij heeft bedoeld met 'Westeuropese ideeën die voor Duitsland eerder nog dan voor Rusland een bedreiging vormden'. Onze opvatting is het, dat Lenin denkbeelden verkondigde die voortsproten uit maatschappelijke verhoudingen zoals ze in Westeuropa vóór de klassieke burgerlijke revoluties bestonden. Daaruit volgt, dat het z.g. 'leninisme' aan Marx een bepaald woordgebruik moge hebben ontleend, maar dat het met het marxisme niets te maken had, alles daarentegen met de filosofieën die de woordvoerders van de opkomende Franse bourgeoisie in de 18e eeuw verkondigden.

Met Dumont zijn wij het volkomen eens derhalve, dat Lenin géén produkt van het marxisme was. We zijn het ook volledig met hem eens dat Lenin 'een reaktionaire Rus' was. Het is op dat punt, dat Dumont de opvattingen van Solsjenitsin nadert. Het zijn opvattingen die men waarlijk in burgerlijke publikaties niet alle dagen aantreft.

=====

W A T I S D E W E R K E L I J K E B E T E K E N I S V A N

H E T J O N G S T E H A V E N A K K O O R D ?

Het afgelopen voorjaar is de stukgoedsektor van de Rotterdamse haven herhaaldelijk in het nieuws geweest. De dalende werkgelegenheid aldaar, gevolg van toenemende bedrijvigheid bij het kontainervervoer, leidde in de herfst van 1984 tot een konflikt, dat tenslotte uit de wereld geholpen werd doordat een dreigend ontslag van een belangrijk aantal havenwerkers niet door behoefde te gaan. De vervoersbond FNV, tot aktie overgegaan ten einde gezichtsverlies te voorkomen, wist een 'kompromis' uit de bus te slepen, dat als een 'overwinning van de arbeiders' werd gepresenteerd hoewel het verdacht veel leek op iets, wat de Rotterdamse havenwerkgevers al sedert vele jaren trachten te realiseren.

Sinds de afgelopen herfst is het desondanks in de Rotterdamse stukgoedsektor verre van rustig gebleven. De oorzaak is natuurlijk, dat alle

technische vernieuwingen, die in het belang van de produktiviteit en de rentabiliteit in de grootste haven van de wereld worden doorgevoerd, in feite een bedreiging voor het stukwerk en de bij 't stukwerk betrokken arbeiders betekenen.

In maart j.l. bleek uit de dagbladen, dat de werkgelegenheid in de Rotterdamse stukgoedsektor sterk verslechterd was. Ruim twee maanden later meldden de kranten, dat er in deze sektor een konflikt dreigde doordat de onderhandelingen over een nieuwe cao totaal waren vastgelopen. Er werd tegelijkertijd bericht, dat per 1 juli zo'n 200 à 300 stukgoedwerkers overkompleet zouden zijn. Een 'kommissie-Van der Louw' was, zo vernam men, op dat moment druk bezig met 't ontwikkelen van plannen die gedwongen ontslagen zouden kunnen voorkomen.

Gedurende een korte tijd heerste er een diep stilzwijgen rond de stukgoedsektor. Toen werd 't verrastè publiek ervan verwittigd, dat de kommissie-Van der Louw - anders dan het aanvankelijk scheen - een ongelooflijk 'succes' had geboekt. Er zou een akkoord tot stand zijn gekomen, dat de garantie bood, dat er de komende vijf jaar in de stukgoedsektor géén gedwongen ontslagen zouden vallen. Sommigen spraken van 'een uniek akkoord in de geschiedenis van de arbeidersbeweging'. Anderen noemden de bereikte overeenkomst 'het akkoord van de eeuw'. Maar de redactie van een onzer dagbladen herinnerde zich, dat in de herfst van '84 de havenbaronnen zich uitermate hardnekkig tegen een dergelijke 'garantie' hadden verzet en tenslotte pas 'over de streep' waren getrokken toen in het kompromis de zogenaamde 'flexibiliteit' van de havenarbeid nadrukkelijk was vastgelegd. Wat dachten, zo wilde een der betrokken journalisten wel eens weten, de havenwerkgevers wel van dat akkoord, dat zo uitermate 'uniek' in de geschiedenis van de arbeidersbeweging zou zijn?

De inhoud van het gesprek, dat bedoelde krantenman met een woordvoerder van de Scheepvaartvereniging Zuid voerde, wierp op de inhoud van het zogenaamd 'unieke' akkoord, wel een heel ander licht dan men op grond van de enthousiaste uitlatingen in de kringen van de vakbeweging zou hebben verwacht. Volgens de zegsman van de ondernemers was 't akkoord dat de kommissie-Van der Louw had uitgewerkt, 'een goed akkoord, waar de werkgevers zich van harte mee konden verenigen'. Dat verklaart waarom de aanvankelijke geestdrift inmiddels aanmerkelijk is verflauwd en het verklaart tevens hoe of het komt dat er onder de stukgoedwerkers hoe langer hoe meer twijfel is gerezen over de werkelijke betekenis van de overeenkomst.

Zoals wij het zien is het zo, dat de vakbeweging in de Rotterdamse haven al tientallen jaren lang een beleid voert, dat allerminst in strijd is met het beleid van de werkgevers en dat - om de achterban in toom te houden - slechts schijnbaar op het belang van de arbeiders is gericht. Zo was het bij diverse gelegenheden, zo was het afgelopen herfst en zo is het ook nu. Wie op de positie van de ondernemers en op de positie van de vakbeweging let, die wordt onwillekeurig telkens weer herinnerd aan de woorden van een vroegere sekretaris van de scheepvaartvereniging, dat 't touwtrekken tussen bond en werkgeversorganisatie en de daarbij gebezigde ferme en dreigende taal, niet meer was dan 'een komedie voor de wederzijdse achterban'. Het ziet er naar uit, dat de kommissie die werd voorgezeten door 'de grote socialist' en voormalige 'nieuw-links-man' André van der Louw opnieuw een komedie heeft opgevoerd, ditmaal niet voor de wederzijdse, doch enkel maar voor de achterban van de vervoersbond.

Op 16 juli j.l. verscheen er over het jongste havenakkoord een tame-

lijk uitvoerig stuk in *De Volkskrant*. Daarin wordt uitvoerig de mening geciteerd van Paul Donker, die door de bewuste verslaggever een 'spreekbuis voor de gevoelens van veel stukgoedwerkers' wordt genoemd. Wij hebben niet weinig moeite met die kwalifikatie, omdat deze Paul Donker, lid van het kommittee dat de 'wilde' havenstaking van 1979 leidde, inmiddels kaderlid van de vervoersbond is geworden. Donker laat, volkomen terecht menen wij, van het zo geprezen akkoord tegenover de *Volkskrant*verslaggever geen spaan heel. Maar hoe klopt dat, vragen wij ons af, dat bijvoorbeeld distriktsheestuurder K. Marges van de vervoersbond FNV de kritiek van Donker heeft afgewezen? Spreken, zo vragen wij ons vervolgens af, de kaderleden van de vakbeweging een andere taal dan de top? In dit geval is dat onmiskenbaar zo. Maar we zouden graag willen weten waarom dat dan zo is. Het is een vraag die in het stuk van de *Volkskrant*journalist niet wordt gesteld.

Hoe het zij, de voor geen tweeërlei uitleg vatbare verklaring van de woordvoerder der ondernemers vormt voor ons het bewijs wat de werkelijke betekenis is van het jongste havenakkoord. Uniek in de geschiedenis van de arbeidersbeweging? Volstrekt niet, menen wij. Het is herhaaldelijk voorgekomen dat overeenkomsten die de werkgevers in de kaart speelden als een 'overwinning' van de arbeiders of van de zogenaamde 'arbeidersbeweging' werden voorgesteld. Op een dergelijke misleidende voorstelling berusten dan stevast mede hun werking. Totdat de bittere werkelijkheid de vrome schijn verstoortte. Of ook het jongste havenakkoord een dergelijk lot beschoren zal zijn - zoals Donker voorspelt - hangt af van het tempo waarmee in de Rotterdamse haven technische vernieuwingen tot stand komen. Dat ze er zullen komen lijkt ons onafwendbaar. Maar dat is iets waar Donker nu juist anders over denkt dan wij.

=====

DE KLASSE DER MANAGERS IN CHINA ZIT STEEDS VASTER IN HET ZADEL

Alle krantenberichten die over de politieke en economische situatie in de Volksrepubliek China handelen stemmen hierin met elkaar overeen, dat de positie van de nieuwe managersklasse voortdurend sterker wordt. Hoewel 't zo is, dat de huidige machthebbers in China bij hun vorming en scholing in sterke mate de invloed van de denkbeelden van Mao hebben ondergaan, is het beleid dat zij thans, gezien de maatschappelijke verhoudingen en ontwikkelingen, genoodzaakt zijn te voeren, met Mao's denkbeelden volstrekt in strijd. De huidige machthebbers zijn stuk voor stuk verbonden met de nieuwe klasse; de denkbeelden van Mao weerspiegelen de belangen van een partijbureaucratie waarvoor er geen plaats meer is omdat zij de economische en sociale ontwikkeling van het land belemmert.

Het verschil tussen deze twee soorten van denkbeelden is dit, dat die van de partijbureaucratie een ideologisch karakter hebben, die van de Chinese managers daarentegen een praktisch karakter hebben, zoals de denkbeelden van alle managers, overal ter wereld. Dat die praktische denkbeelden soms in een ideologische vorm worden gehuld is volstrekt bijkomstig. Velen twifelen om die reden of ze stand zullen houden. Dat zullen ze, omdat hun praktische inhoud datgene is wat telt en de managers steeds vaster in het zadel komen te zitten.

=====